

Соловйов С.М.,
канд. техн. наук, професор МФ НаУКМА

ФРАГМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ

Історію західноєвропейської освіти умовно можна розподілити на чотири періоди з вельми розмитими межами між ними. Це - римсько-готський (приблизно до VI століття), період християнізації освіти (приблизно до відкриття перших університетів), відродження світської освіти з поступовою перемогою наукової методології і період сучасної освіти.

Зміст освіти у перші три періоди пронизаний світоглядними ідеями давньогрецьких філософів, особливо Платона і Арістотеля. Організація освіти, набір дисциплін і послідовність їх викладання сформувалися до VI ст.

До цього наукова основа освіти являла собою античні досягнення з язичницьким релігійним впливом. Найбільш яскраво і рельєфно освіта того періоду постала в працях "останнього римлянина" Боеція (480-525).

Енциклопедичний характер "великого знання" античності поширився і на систему освіти. Тут домінуючим стає семичасний канон, що включав вільні мистецтва, які у стислому викладанні повинні були охоплювати практично увесь склад знання, за винятком його найвищого рівня філософського осмислення сутності.

Канон розподіляли на нижчу ступінь, так званий "тривпут" - граматика, діалектика, риторика, і вищу ступінь - арифметика, геометрія, музика, астрономія (Боецій дав їй ім'я "квадривнум").

Граматика включала вивчення алфавіту, частин мови, навчала тлумаченню змісту і форм літературних творів. Діалектика (логіка) містила у собі виклад системи категорій Арістотеля, давала наставлення у вправності складання доказів, ведення диспутів. Риторика вчила словесності в її практичному використанні, майстерності, красномовності, складання віршів і прози, включала елементи права.

Значно важливішим вважалася наступна ступінь. Квадривіум - це шлях досконалості розуму. Опанування його дисциплін дає змогу людині піднятися від почуттєвого світу до непогрішимого, безпомилкового вищого пізнання.

Арифметика була наукою про числові початки, які лежать в основі світу, пропорції, які визначають світову гармонію. Геометрія викладала, як правило, "Начала" Евкліда, а також основи географії, іноді медицини, хімії, мінералогії. Музика виявила собою складний теоретичний предмет, вельми далекий від реального музикування. Вона була близька до арифметики, особливо у таких аспектах, що торкалися інтерпретації світової гармонії. Астрономія давала уяву про будову неба, не відокремлюючись від астрології.

Математичні науки діють як очищення на душу і розум, звільняють їх із в'язниці тіла, від кайданів тілесних, надають їм проникливість і гостроту. Лише засвоївши квадривіум, можна було приступати до опанування філософії "мудрості сущого" та "розуміння істини".

До VI ст. освіта зовсім не була зв'язана з християнством. У гострій ідеологічній та політичній боротьбі Ісус із Назарета перемагав богів-

олімпійців. У 313 р. був прийнятий Міланський едикт імператорів Костянтина і Ліцінія, який дарував християнам, після трьох століть гоніння, право сповідувати свою релігію вільно і відкрито. До цього часу накопичилися внутрішні проблеми. Якщо у II ст. перелічують 22 єресі, то "Домашня аптечка" Єпіфанія Саламінського у 375 р. пропонувала ліки від 156 "єретичних учень". Християнська церква була зайнята відпрацьовуванням догматики, питаннями організаційної консолідації церкви, спробами (дуже успішними) поставити на службу християнству праці античних філософів, які перекликалися з догматикою.

Тільки наприкінці першого періоду християнська церква почала активно втручатися у справи освіти. Можна відокремити два підходи щодо вирішення питання пізнаваності освіти, а звідси ставлення до освіти тієї античної основи. Так, один з впливовіших теоретиків освіти Кассиодор (VI ст.) вже стверджує, що світ пізнаваний, але головне джерело пізнавання є відкриття. Він включає світські знання в інтелектуальні і стилістичні рамки, окреслені Біблією. Тим самим він намічає шлях згоди істин Біблії і світську освіченість, віру і розум.

Представником другої тенденції раннього середньовіччя був Бенедикт Нурсийський, засновник чернецтва на Заході. При закладці монастиря монахи розтрощили статую Аполлона і на її місці збудували ораторій св.Іонна. У цьому був глибокий символічний сенс. Бенедикт належав до тих діячів церкви, які заперечували язичницьку культуру і освіту взагалі. Християнину науки не потрібні, бо істинна його школа - це школа служіння Богу.

В другому періоді розвитку західної освіти поступово викристалізовувався і укріплювався новий тип культури - християнський, середньовічний. Поряд з філософією, як вершиною знання, тепер виступає теологія, освіта зосереджується в основному у християнських монастирях.

Головними рисами освіти другого періоду можна відокремити три суперечливих явища, які у тій чи іншій мірі присутні у діяльності навчальних закладів тих часів.

По-перше, у філософії панують ідеї Плетіни (205-270), у теології - Августина Блаженного Аврелія (354-430), вчення якого теж базується на неоплатонізмі. З невичерпної повноти Єдиного, ототожнюваного з Благом (Платон), у праці його еманациї виникають інші субстанції буття: розум НУС, який вміщує ідеї - вічні і незмінні прообрази речей, всього мінливого буття; речі - подоба і відбиток ідей; світова душа, яка містить у собі усі індивідуальні душі - ці та тому подібні положення неоплатонізму дуже близькі до догматики християнства, варто тільки замінити Єдине на Бога.

По-друге, внутрішня суперечливість християнського вчення, особливо що стосується основних догматів (троїці тощо), які визначилися принципово неосяжним людським розумом, давали ґрунт для всілякого роду єресі і нових філософських систем (наприклад, аверроїзму).

По-третє, і це парадокс, незважаючи на шалену боротьбу християнства з язичництвом, взагалі, з античною культурою, в світі якраз середньовічна школа монастирів була тією структурою, яка не тільки зберегла античні досягнення у бібліотеках, але ще й вивчала їх. Достатньо сказати, що у школах діяв все той же семичасний канон, а слудеї навчалися по трактатах і підручниках античного походження. Наприклад, Боецій став у ті часи одним

з основних педагогічних авторитетів західноєвропейського середньовіччя (трактати "Настановлення до арифметики", "Настановлення до музики").

З досить незначного часткою можливої помилки можна узагальнити, що саме у кадрах освіти раннього середньовіччя виникає потреба у нових навчальних закладах, відокремлених від монастирів, світського змісту.

Починається третій період західноєвропейської освіти. Перший у світі з відомих і досі діючих університетів був заснований у 8589 р. в Фесі, Марокко - Араунський університет. У 1088 р. у Болоньї відкривається перший у Західній Європі університет. У 1167 р. почав свою діяльність Оксфордський університет, у 1215 р. - славнозвісна Сорбона, у 1303 р. - Римський, у 1348 р. - імператор Священної Римської імперії Карл IV відкриває Празький університет, а в 1364 р. починає свою роботу Краківський (Ягелонський університет). Таким чином, до середини XV ст. вся Західна Європа покривається мережею вищих навчальних закладів нового типу. Університети, як правило, мали статут автономії - самоврядування.

У кожному університеті був свій набір факультетів. Найбільш розповсюджені - медичний, права, філософії (вільних мистецтв), богословський (теологічний). Вже з середини XIV століття при університетах починають функціонувати коледжі - навчальні установи, так би мовити, першого ступеня вищої освіти. До речі, там основою навчання був все той же семичасний канон.

Теологія і філософія теж зберегли свої традиційні позиції здобувачів вищих істин. У XI - XIII ст. поступово згасає вплив платонізму як у філософії, так і у теології. На зміну йому набирає сили вплив аристотелізму. Вчення домініканця Фоми Аквінського (1225 - 1274), філософа і теолога, епистематозатора схоластики на базі християнського аристотелізму на багато століть стає домінуючим. У ньому вже є місце матерії, але лише як субстанції без внутрішньої потенції до розвитку, вже існує концепція природничого права (відносної самостійності буття і розуму людини). Але тут же він стверджує, що природа завершується у благодаті, розум - у вірі, філософське пізнання і природна теологія - у надприродному відкритті. Фома Аквінський формулює п'ять доказів буття Бога, який є першопричиною і кінцевою метою суцього.

Цьому вченню протистояв так званий аверроїзм, що дістав свою назву від арабського філософа і лікаря Ібн-Рушда (лат. Аверроес 1126-1198). Визначний представник аверроїзму XIII ст. філософ Сигер Брабантський (1235-1282) розвивав вчення про подвійну істину (для філософії - одна, для теології - інша), вважав світ "совічним" Богу, заперечував свободу волі, безсмертя особистої душі. Вчення С.Брабантського було засуджено католицькою церквою. Однак у XV-XVI віках аверроїзм знову набрав силу у працях професорів Сорбони і так званої Падуанської школи (університети Болоньї, Падуї).

Був і третій напрямок розвитку середньовічної культури і освіти у цей період, який більше за інші, врешті-решт, призвів до основ сучасної освіти. Професор Оксфордського університету, філософ, природознавець, чернець-францісканець Бекон Роджер (1214-1292) першим сформулював науковий метод пізнання через експеримент. Мету науки він вважав у вивченні природи, щоб краще використовувати її у людських справах.

Багато корисного у становленні природознавства на наукові рейки зробили арабські вчені, праці яких були широко розповсюджені у Західній Європі.

Завоювання позицій науковим методом пізнання йшло у боротьбі з томізмом і схоластиком на фоні руху гуситів у Чехії, реформації і контрреформації. Цей процес прискорився з кінця XV ст. Так, лікар і природознавець Парацелос (1493-1541) розглядає хвороби як результат порушення хімічної рівноваги в організмі і засновує ятрохімію, де застосовує хімічні засоби у медицині. В 1450 р. Йогам Гутенберг відкриває у Майнці першу друкарню із застосуванням свого винаходу - рухомих літер. У 1559 р. вперше за вказівкою Павла IV видано "Індекс заборонених книг".

У 1543 р. Везалій Андерс (1514-1564) у праці "Про будову людського тіла" дає на основі експериментів науковий опис будови всіх органів і систем, засновує анатомію. У тому ж році виходить у світ праця Миколи Коперника (1473-1543) "Про обертання небесних сфер", яка зробила переворот у природознавстві. Хірург Парс Амбруаз (1517-1590) вводить в практику мазеву пов'язку замість припалювання ран розжареним залізом. У Лондоні Дж.Бруно (1548-1600) видає свою головну працю "Про безкінечності, всесвіт і світи", яку не змогли простити йому римські інквізитори. Дж.Бруно було спалено на вогнищі у 1600 р. Коли 8 лютого нотарій закінчив читання вироку, Дж.Бруно підвівся і сказав: "Напевно, ви з більшим страхом промовляєте мені вирок, ніж я вислуховую його... Спалити - не значить спростувати". З 1615 по 1629 рр. в маленькому місті Вейлі, де народився Йогам Кеплер, було страчено 38 чаклунів.

У 1609 р. Г.Галілей винайшов телескоп. У 1618 р. Й.Кеплер сформулював третій, останній закон руху небесних тіл. У 1628 р. В.Гарвей відкрив кровообіг.

Ці приклади яскраво ілюструють впевнений рух наукової методології у пізнанні світу. Не обминуло це і освіту тих часів. У перших університетах панував дух заучування церковних авторитетів. Але вже тоді почалося відновлення таких діалектичних методів навчання, як диспути. "У спорі народжується істина", - промовляли ще греки. Не так вже рідко диспути у спудеїв університетів кінчалися бійками.

Заняття в університетах велися латинською мовою, тому у будь-якому з них мали змогу займатися юнаки з різних держав. Студенти були членами академічної спільноти. Студента могли покарати в аудиторії різками, але в їдальні він харчувався разом з професорами. Однієї національності студенти об'єднувалися у земляцтва, або "нації". Викладачі також створювали свої об'єднання за предметами - факультети, які очолювали декани. Усі разом - і викладачі, і студенти, - обирали голову університету - ректора (правителя). Студенти слухали і записували лекції професорів. Поступово у практику навчання почали входити лабораторні заняття, на медичному факультеті - анатомічні театри, на факультетах природознавства (XVI-XVII ст.) - лабораторії фізики, хімії тощо.

Таким чином, університети і коледжі, які виникали за впливом потреби практичного життя людей, врешті-решт ставали провідними установами у здобутті знань у будь-яких галузях життєдіяльності людства.